

végleg elvesztette, s 20-22 %-át, azaz minden ötödik hold földjét, önmegváltással tudhatta csak magáénak.

Más megközelítéssel a jobbágyfelszabadítás 1 366 739 úrbéres vagy allodiális függőségben élő parasztszaladót érintett. Ezek közül 539 753 telkes jobbágy mindegyike, a 826 986 házas és házatlan szellérből pedig 28 920 megkapta tulajdonul azt a földet, amely úrbériség gyanánt és az ő nevén szerepelt az urbáriumokban. Tehát a jobbágyinak számító háztartás 43,7 %-a vált polgári földbirtokossá, a többi 798 076 parasztszalad, azaz a volt jobbágyháztartások – ide értve a cseléd háztartásokat is – 56,3 %-a viszont csak személyében, földtulajdon nélkül szabadult fel a földesúri hatóság alól. Az a 43,7 %-ot kitevő jobbágy, aki végül is földdel együtt szabadult fel, az ország 18 523 000 magyar hold szántó- és rétterületből 55-56 %-nyit tudhatott magáénak. A volt földesurak pedig az így elvesztett földért és azok szolgáltatásaiért állami kárpótlásban részesültek, bár az ehhez szükséges tőke előteremtéséhez (közvetlenül vagy közvetve) a magyar társadalom minden osztálya és rétege – így a földesúr is – hozzájárult.

A magyar szabadságharcot leverő Habsburg abszolútizmus saját érdekében is kénytelen volt a jobbágyiség eltörlését tudomásul venni és befejezni az 1848 áprilisában elkezdett folyamatot. Jelentősége azonban csak történelmi távlatban bontakozott ki. Annak ellenére, hogy a feudalizmus igen sok és jelentős intézményét érintetlenül hagyta, a tőkés mezőgazdasági fejlődés lehetőségét mégis e nyílt parancs intézkedései tették lehetővé.

Ez azonban mégis olyan jelentőségű intézkedés volt, amely indokolja azt, hogy a 150. évfordulóról megemlékezzünk.

Tolnay Gábor

Felhasznált irodalom: *Acsády Ignác:* A magyar jobbágyiség története 1948. III., centenáriumi kiadás. Bp., 1948. – Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I–II. kötet. Szerk.: *Bán Péter.* Heves megyei Levéltár. Eger, 1980. – *Für Lajos:* Jobbágyföld – parasztföld. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. I. köt. 33–153. old. Szerk.: *Szabó István.* II. kiad. Bp., 1972. – *Galgóczy Károly:* Magyarország, a Szerb Vajdaság, s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest, 1855. – *Mérei Gyula:* Adalékok a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetéhez. I. rész. Századok 1–4. szám 235–297. old. – *Orosz István:* A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyiség felszabadításától napjainkig. Szerk.: *Gunst Péter.* Bp., 1998. 55–136. old. – *Romány Pál:* Kortársunk az agrárpolitika. Bp., 2002. – *Sándor Pál:* Adatok a parasztság kisajátításáról és mozgalmáról az abszolútizmus korszakában (1849–1867). Századok 1950. 1–4. szám. 333–352. old. – *Sándor Pál–Szabad György–Vörös Antal:* Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849–1867. Bp., 1951. – *Sándor Pál:* A birtokrendezési periratok. Bp., 1951. – (Értekezések a történelmi tudományok körében. Új sorozat 69.) – *Szabad György:* A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom átterése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957. – Magyarországi történet 1848–1890. VI/1–2. kötet. Főszerk.: *Kovács Endre.* Bp., 1979. 530–542. old. – *Tóth Lőrinc:* Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pesten 1857. 8° IV+352 old.+2 lev.

Fogarasi Jánosra emlékezünk

„A szótárkészítés valóság napszamos-munka.”
Riedl Szende nyelvtaníró (1831–1873)

„Ezelőtt mintegy kétszáz évvel [ti. 1864-hez képest – R.T.K.] egy régi magyar család egyik tagja Erdélyből a nagyobb Magyarhonba költözött, előbb Zemplén, majd Abaujmegyében telpedvén meg. Az egész családot még Fogaras földjén I. Rákóczi György hű, különösen hadi szolgálatokért 1638-ban régi nemességében (bojeronatus) újra megerősítette s birtokát Dridiff helységében minden nemesi előjogban meghagyta. Ezen család egyik ivadéka Alsó-viszti Fogarasi János.”¹ 1801. április 17-én született Felsőkázsmárkon,² és 125 évvel ezelőtt, 1878. január 10-én hunyt el Budapesten. Írásunkkal az évforduló kapcsán emlékezünk rá. Olvasóink figyelmét elsősorban a nyelvész Fogarasi munkásságára és fő művének, A magyar nyelv szótárának jelentőségére irányítjuk.

¹ N-y: Fogarasi János. Vasárnap Ujság. Pest. 1864. 11. évf. 47. sz. 501. old.

² Település Abauj-Torna vármegye déli részén Szikszótól északkeletre. Ma Kázsmárk néven található meg a térségben. A település honlapján olvasható, hogy híres tanítványaként egyedül Fogarasi Jánost tartják számon. A helyi általános iskola is Fogarasi János nevét viseli.

Fogarasiból kálvinista szülei, Guszner Zsuzsánna és Fogarasi János papot akartak nevelni. Előbb a kázmárki népiskolába (1807–1811), majd a jó hírű szikszói gimnáziumba (1811–1814), s végül a sárospataki főiskolára (1814–1818-ig gimnáziumi, majd 1818–1823-ig az akadémiai tagozatra) írták be. A fiú korán megmutatkozó ritka tehetségéről és szorgalmáról az említett iskolák jegyzőkönyvei, egyik tanulótársa, Szemere Miklós, rokona Szentpéteri Sámuel, a sárospataki főiskolai tanárok és Farkas István abaúji szolgabíró tanúskodott.³ A feljegyzések szerint Fogarasi egyénisége, tehetsége, tudása által magával ragadta környezetét, társai, tanárai, ismerősei kedvelték, becsülték, s azt az időt, amit a pataki főiskolán töltött, sokan Fogarasi korának nevezték.

Papi vagy ügyvédi pálya? A szülők az előbbit, a fiuk az utóbbit szerette volna. A feljegyzés szerint Kövy professzor ezen szavakkal segítette a döntést: „legyen belőle jogtanár, (...) hogy legyen majd, ki tudományomat folytassa s helyemet elfoglalja”.⁴ A fiú álma valósággá vált, hiszen 1829-ben ügyvédi oklevelet kapott.

Miután Fogarasi elvégezte az iskolát, nyolc évre elszegődött Komáromy György szabolcsi és bihari nagybirtokos özvegyének házába ifj. Komáromy György nevelőjének. Nem volt új neki a feladat, hiszen korábban iskolázatásának költségeit alsóbb osztályba járó ifjak oktatásából fedezte.⁵ A nevelősködés idején és később is folyamatosan művelte magát, hiszen már diákként megtapasztalta, hogy ha feladatának meg akar felelni, minden idejét választott hivatásának kell szentelnie.

A Sárospataki Református Kollégium szellemi hatása már az akadémia megalapításakor jelentkezett, ugyanis gróf Széchenyi István kezdeményezéséhez és felajánlásához 1825. november 3-án az országgyűlés kerületi ülésén csatlakozott még gróf Andrássy György, gróf Károlyi György és az egykori pataki diák, a később grófi rangot kapó Vay Ábrahám Borsod megyei alispán. A Magyar Tudós Társaság megszervezésének felügyeletére a nádor választmányt nevezett ki, amelynek tagja volt Kövy Sándor pataki tanár és két egykori pataki diák, Kazinczy Ferenc és Szemere Pál. Kövy Sándor ekkor már három évtizede fémjelzte a hazai jogászképzést, s keze alól később országos hírnevet szerző tanítványok kerültek ki. Akadémikussá választott diákjai⁶ között ott találjuk Fogarasi Jánost is, akit 1838-ban levelező, majd 1841-ben a Társaság törvénnytudományi osztályának rendes tagjává választottak.⁷ Emellett a nyelvtudományi bizottság is beválasztotta tagjai sorába. Fogarasi hivatali pályája innentől kezdve egyre magasabbra ívelt. 1841–1848 között a váltótörvényszékhez került mint tanácsjegyző, emellett helyettes előadó is volt, majd 1848-ban kinevezték István főherceg titkárának, a nádori törvényszék előadójának, s még ugyanebben az évben a pénzügyminisztériumban tanácsosnak. 1849–1850-ben a politikai helyzetre tekintettel vissza akart vonulni a közhivataltól, de mégsem tette, 1850-ben a Pesti Királyi Országos Törvényszék bírójá lett. Belátta annak jelentőségét, hogy a hivatali helyeket inkább hazafiak foglalják el, mint idegenek. Mindemellett a Társaságtól 1844-ben Czuczor Gergely főszerkesztő mellett segédszerkesztői megbízást kapott a nagyszótár elkészítésére. E foglalatosság megkívánta a fővárosban való tartózkodást, aminek költségeit viszont a megbízó nem tudta fedezni. „A bírói hivattaltól azért nem vonult vissza, hogy anyagi gondoktól mentesen, lelke összes erejét, munkássága óráit, a főlállalt nagy munkának szentelhesse. Áldozatába került ez, vallá ma [ti. 1874-ben – R.T.K.], nagy erkölcsi áldozatába, de meghozta az ügynek.”⁸ 1854-től főtörvényszéki tanácsos, 1856–1861 között a pesti kereskedelmi és Váltótörvényszék elnöke és a Pesti Királyi Országos Törvényszék alel-

³ Tóth Lőrincz: Emlékbeszéd Alsóviszti Fogarasi János r. tag. fölött. Olvastatott a M. T. Akadémia 1879. febr. 24-iki összes ülésén. Bp., 1879. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala 7.

⁴ I. m. 13. old.

⁵ Később híressé vált tanítványa volt Jászay Pál. 1841-ben mindketten rendes tagjai lettek a Magyar Tudós Társaságnak.

⁶ Somossy (eredetileg Kódöböcz) János (1783–1855) református teológus, tanár, héber nyelvész; Fáy András (1786–1864) író, politikus; Fogarasi János; Szemere Miklós (1802–1881) ellenzéki politikus, költő; Zsarnay Lajos (1802–1866); református püspök; (Szigethi) Wurga János (1804–1875) pedagógus; Jászay Pál (1809–1852) történétíró; gróf Teleki László (1811–1861) politikus, író; Szemere Bertalan (1812–1869) politikus, miniszterelnök, író. Ld. a Pataki Diákok Szövetségének honlapján a Történeti áttekintés az MTA tagokról című írást!

⁷ 1841-ben a rendes tagok 16 %-a (38 főből 6 fő) egykori pataki diák volt!

⁸ Szász Károly: Fogarasi János. Vasárnapi Ujság, 1874. 23. sz. 354. old.

nöke volt. 1869-ben elérte a bírói rang legmagasabb fokát, hiszen a hétszemélyes tábla bírāja lett.

Fogarasiról már diákkorában kiderült, hogy sok mindenben tehetséges, fáradhatatlan munkakedv, kiapadhatatlan tudásszomj jellemzi. Teherbírása rendkívüli volt, egyszerre több ember munkáját is tudta végezni. Akadémiai társa, az író, jogtudós Tóth Lőrinc nyelvésznek, jogásznak, filozófusnak, nemzetgazdának, pénzügytudósnak, zenésznek és kertésznek titulója, de megjegyezte róla, hogy főleg a jogi és nyelvtudományi témák felé orientálódott.⁹ Általában a lexikonok is jogászként és nyelvészként említik, s e két tudományterülethez fűződő tevékenységeit, főbb alkotásait sorolják föl. Ugyanakkor Fogarasi a legkülönfélébb időszzerű kérdésekkel is foglalkozott (pl. a magyar színház megalapításával, jegybank felállításával, a földrengés okainak kiderítésével és gócpontjainak megjelölésével, a dinnyetermesztéssel stb.) és költeményeket, elbeszéléseket is közzétett. A verstan fejlődése szempontjából maradandó értékűek a chorjambusnak a magyar versritmusban játszott szerepére vonatkozó megállapításai. Egyéb társművészetek művelésében is kipróbálta magát, hiszen jól hegedült, és zeneszerzéssel is foglalkozott. Több dala és kórusműve fennmaradt. Érdekelte a zenei formában élő néphagyomány is; 1857-ben Tranyik Jánossal két füzet népdalt adott ki.

Megfigyelhető, hogy Fogarasi nagyon ügyesen ötvözte ismereteit, pl. jogtudományi műszavakat gyűjtött és alkotott. A jogi szaknyelv megalapozásából szorgosan kivette a részét. Első nyelvtudományi munkája – Diák-magyar műszókönyv a magyarhoni törvény- és ország-tudományból (1833) – éppen jogi szakszavak gyűjteménye. Emellett hivatali tisztségeinek betöltésekor sem feledkezett meg anyanyelvéért tevékenykedni. Megtapasztalta a nyelvi gondokat, felismerte a hiányosságokat, és riadót fújt. A Pesti Kereskedelmi és Váltótörvényszék elnökeként kieszközölte, hogy vidékről minden beadványt, főleg az ún. váltóügyi kifogásokat magyar nyelven is elfogadják. Werbőczy Hármaskönyvének magyarítását is ő indítványozta, és részt is vett a munkában.

Fogarasi kétarcú volt abban az értelemben, hogy az ismeretlen felfedezésének vágya, az új gondolatok merész megfogalmazása és a régihez való kötődés egyszerre meghatározta szellemét. Ma is helytálló a nyelvtudományban az a felismerése, hogy a magyar nyelvben a hangsúlyos mondatrész mindig az állítmány előtt áll (*Fogarasi-törvény*). Viszont már a maga korában is túlhaladott volt az ún. hangmetafizikai elmélet és a gyökelmélet, mégis alkalmazta azokat. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy főbb nyelvészeti alkotásait a harmadik évezred elején is csak a szűkebb közönség, a szakma ismeri.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – felsoroljuk ezeket a műveket, hogy érzékeltesük, milyen gazdag a nyelvész Fogarasi életműve, és hogy fölébresszük olvasóink kíváncsiságát olyan könyvek iránt, amelyek alapvetően a XIX. század magyar nyelvét mutatják be: *A' magyar nyelv metaphysicája vagy a' betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva* (1834), *Német–magyar és magyar–német zsebszótár legújabb helyesírás szerint, s az újonnan alakított vagy felélesztett szókkal bővítve* (1836), *A' szóhelyezésről a' magyar nyelvben* (1838), *Kereskedői szótár magyar és német nyelven* (1843), *A magyar nyelv szelleme I. Művelt magyar nyelvtan elemi része, minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése- s megigazításaúl, született magyarok s más jártasbak számára* (1843), *Magyar–német segédszótár pótlékul minden eddig megjelent magyar–német zsebszótárakhoz I–II.* (1845), *A személyragokról s azok viszonyairól* (1863), *Az új szókról* (1875). 1875-ben a Magyar Királyi Közlekedési Minisztérium felkérte az Akadémiát, hogy a gondozásában készített vasúti szótárt bíráltassa meg. Fogarasi bízták meg e feladattal.

Fogarasi fő művétnek *A magyar nyelv szótárát* (I–IV. kötet) tekintik, amelyet szerző- és szerkesztőtársával, Czuczor Gergellyel együtt készített. Nevük a munka kapcsán összeforrott. Közös alkotásukat is inkább nevükön, *Czuczor–Fogarasi*ként említik,¹⁰ s nem a címén. Egyébként nem ez volt az első munka, amelynek előkészítésében mindketten közreműködtek, hanem a kor legfontosabb grammatikai vállalkozása *A' magyar nyelv rendszere* (1846).

Mivel Fogarasi fő művét nem egyedül, hanem Czuczor Gergellyel együtt készítette, elengedhetetlen, hogy a szerzőtársát is megemlítsük röviden. Czuczor Gergelyről tudjuk, hogy

⁹ Tóth Lőrincz i. m. 23. old.

¹⁰ Állandó rövidítése: CzF. Forrásadatai: A magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János, M. Tudom. Akad. rendes tagok. I. 1862., II. 1864., III. 1865., IV. 1867. Pest. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdásznál, V. 1870. Pest, VI. 1874. Bp. Kiadja és nyomtatja az Athenaeum irodalmi és nyomdai R. Társulat.

bár apja katonának szánta, ő tanulni s tanítani vágyott. Már ifjan jól tudott latinul, németül, szlovákul és később görögül is. S mint a Fogarasi családban, náluk is a fiú akarata érvényesült. Czuczort 1824-ben bencés pappá szentelték, s ezután Győrben, majd Komáromban tanított. Már ekkor elkezdte képezni magát a nyelvtudományban. Emellett nagyon érdekelte az irodalom és a történelem. Irodalmi munkássága kiemelkedő volt, eposzait, epigrammáit, dalait stb. ma is ismerjük (pl. Augsburgi ütközet, Aradi gyűlés, Bontod). 1831-ben a Társaság levelező, majd 1836-ban rendes tagjává választotta. 1835-ben vidékről Pestre költözött, hogy a Társaság segédjegyzőjeként feladatait elláthassa. Hazafias költészetét és világius életmódját az egyház fegyelmeivel és Pannonhalmára való helyezésével törtéte. Ekkor Czuczor újra beletemetkezett a nyelv vizsgálatába, aminek köszönhetően jó nyelvész hírében állt. Így kaphatta meg az Akadémiától a szótárkészítésre vonatkozó főszerkesztői megbízást.

Már a XVIII. század végén megfogalmazódott egy akadémiai nagyszótár készítésének igénye. Az 1830-ban megalakuló Magyar Tudós Társaságot alapszabálya kötelezte is egy „lehetőleg teljes” szótár, egy nagyszótár elkészítésére. 1831-ben a Társaság meg is alakította a „grammatika és szótár tárgyában” kijelölt bizottságát, s kimondta, hogy a készítendő szótárhoz Kresznerics Ferenc ekkor megjelent kétkötetes szótárát¹¹ kell tanulmányozni. Miért telt el ezután 14 év, míg végre 1845-ben megkezdődtek a tényleges munkálatok? Azért, mert nem dolgozták ki a szótárkészítés alapelveit, és mivel eleinte szinte minden akadémikus részt vett a gyűjtőmunkában és az adatok elemzésében, ahányan voltak annyiféle módszert alkalmaztak. Vegyes nézeteik megakadályozták eredményeik összegzését. 1844-ben belátta a Társaság, hogy váltani kell, s két egykorú, azonos szemléletű szakembert bízott meg a szótár készítésével. Ez sem változtatott azonban a tényen, hogy a történeti-összehasonlító nyelvvizsgálati módszer még nem terjedt el a hazai nyelvtudományban, s hogy nem voltak e szótárfajta készítésének előzményei, részeredményei.¹² A nyelvtudományi szaknyelv még alig-alig létezett, a szerzők sokat küszködtek a nehézkes nyelvészeti kifejezésekkel. A korlátokat felismerve a Társaság 1844. december 16-án keletkezett nagygyűlési határozatában „csupán értelmező szótár” kiadásáról döntött.¹³ Ennek ellenére a szerzők – önként – szófejtéssel is foglalkoztak. Egynyelvű, értelmező és szófejtő „gyökeresző” (szócsaládok szerint összeállított) szótárt készítettek.

A szócikkeket két részre tagolták: a címszó után felsorolták annak grammatikai tulajdonságait és jelentése(i)t, például: „ARCZÁZ (arcz-a-az) áth[ató ige]. m[últ idő]. arctáz-tam, -tál, -ott, par[ancsoló mód]. -z. A régieknél a[nny]i[m]int]. szemrehányás által valakit megszegyenit, pirogat.” Ez a rész számunkra értékes nyelvtörténeti forrás, mert „az élő magyar nyelv tényei eddig nem volt teljességben vannak abban összegyűjtve”.¹⁴ A hat kötetben összesen 110 784 szócikk található a XIX. századi irodalmi és köznyelvi, illetve részben a térbeli nyelvváltoza-

¹¹ A XIX. században divatozó „gyök”-szótárak legelsője volt hazánkban Kresznerics Ferenc: Magyar szótár gyökérrenddel és deakozattal I–II. című munkája (Buda 1831–1832.)

¹² Volt viszont néhány olyan alkotás, amely segítségére volt, lehetett volna a szerzőknek a szóeredezésben, ha saját meggyőződésükhöz nem ragaszkodnak annyira erősen. Így Reguly Antalnak a vogulok, osztjákok, cseremiszek és lappok nyelvére vonatkozó megállapításai, Sajnovics János Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum idem esse (1770), Gyarmathi Sámuel Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata (1799), Révai Miklós Elaboratio Grammatica Hungarica I–II. (1803–1805) című munkája. Mindannyian sok szempontból megelőzték a történeti-összehasonlító nyelvtudomány nagy képviselőit.

¹³ CzF. I. 11. old.

¹⁴ Szász Károly i. m. 354. old.

tok reprezentációjaként. Emellett – lehetőségeikhez mérten – archaikus szavakat, frazémákat is beemeltek a szerzők, pl.: *Arany hidat csinálj a futó ellenségnek. Árva az árva, ha kapufája arany is. Nincs szebb szó az aranypöngésnél. Nem jó minden aprólékat arany tollal írni. Illik, mint az arany rojt a szobranci gubához.* A szóanyagot a Társaság zseb-, táj- és műszótárain¹⁵ kívül, egyéb művekhez csatolt szószedetekből, szótári függelékekből, tankönyvekből gyűjtötték. A szócikk másik részébe a szóeredzetet adatait és az ehhez kapcsolódó bizonytalan feltevéseiket sűrítették. Már a korban tudományosan túlhaladott nézet volt, hogy a szavak hangalakjuk alapján közös jelentésűek és eredetűek lehetnek. Czuczor és Fogarasi mégis ragaszkodott a gyökök kikövetkeztetéséhez. Vallották, hogy „vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyenlő, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek.”¹⁶ Az előbbieket a nyelvészek gyököknek,¹⁷ az utóbbiakat származékoknak nevezték. Az „önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek” és a „mássalhangzóval kezdődő gyökök és „gyökelemek listáját megtalálja az érdeklődő a szótár első kötetében.” Ebből megtudhatjuk például, hogy a *kany* gyök ‘görbeség’ jelentésű, hiszen ebből származnak a kanyar, kanyarít, kanyarodik, kanyarog, kanyargat, kanyó, kanyúl szavak.

A gyökelmélet követése, a nyelv alaptörvényeinek a filozófiából történő eredeztetése,¹⁸ a magyar nyelv téves eredeztetése (Fogarasi a magyar és mongol nyelv rokonságában hitt) alapvetően meghatározta a szótár jellegét, s hamar idejétmúltta is tette. Hunfaly Pál¹⁹ a szótárkészítést ellenőrző választmányi tagjaként már 1851-ben ízkre szedte a szótárkészítés néhány alapelvét, s új szellemű, történeti kutatást sürgetett. Szarvas Gábor is helytelenített néhány elvet, és az elvek következtelen érvényesítése miatt is szót emelt a szótárról írt ismertetésében. Mindemellett hiányolta a szótár keltette visszhangot: „Már négy éve, hogy köz kézen forog az akadémia aegise alatt megjelent s már ennél fogva is nagy fontosságú terjedelmes mű, annyi évi buzgalomnak és fáradságnak gyümölcse; s a melynek az első füzet megjelenté óta lefolyt tizenhat év alatt egész irodalmat kellett volna teremtenie, alig részesült annyi méltatásban, mint a legjelentéktelebb novellagyűjtemény.”²⁰ Sajnos Szarvas szavai szinte előre vetítették a következő nemzedékek érdeklődésének intenzitását is.

Tény, hogy a mai kutatás elismeri az értelmező rész értékeit, A magyar nyelv értelmező szótára a maga elődjét tiszteli benne, s a Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokban című kiadvány is az értelmező szótárak között tárgyalja e téren kiemelkedő volta miatt.

A magyar nyelv szótárának készítését Fogarasi 1845-től 1861-ig datálta. Tizenhat év nagy idő. Sajnos betegség és Czuczor bebörtönzése²¹ miatt többször megszakadtak a munkálatok. Alig jelent meg a szótár harmadik kötete, 1866-ban Czuczor elhunyt, s a három utolsó kötet sajtó alá rendezése Fogarasira és a neki segédkező Vörösmartyra maradt.

Mikor Fogarasi bejelentette az Akadémián a szótér elkészülését, egyben vállalta is a szótár hiányosságait, tévedéseit, s egy pót- és helyreigazító kötet elkészítését. Több mint harminc

¹⁵ Listájukat és forrásadataikat ld. *Sági István: A magyar szótárak könyvészete* (1922) című munkájában, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 18. számában.

¹⁶ CzF. I. 63. old.

¹⁷ A gyök az abszolút tő korábbi elnevezése volt.

¹⁸ „Tökéletes nagy szótárnak a nyelv gyermekkor, előmenetele, virágzása s megromlásának filozófiai történetit kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ilyen nemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkivántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.” CzF. I. 2. old.

¹⁹ *Hunfaly Pál: Nyelvészeti teendőinek 's' a finn népek régisége; A' nyelvhasonlítás' elveiről 's' elmeiről.* Magyar Akadémiai Értesítő 1851. 78–112. old., illetve A' magyar, finn és török nyelvek' leírása. Magyar Akadémiai Értesítő 1851. 181–226., 344–390. old.

²⁰ A magyar nyelv szótára. Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Ismerteti Szarvas Gábor. Bp., 1880. Tettey Nándor és társa Bizománya. Különlönyomat a Magyar Nyelvőről. 3.

²¹ 1848. december 21-én Kossuth Bajza szerkesztette Hírlapjában megjelent Riadó című költeménye, amit lázítónak tartottak, ezért 1849. január 18-án letartóztatták és hatévi vasban letöltendő börtönre ítélték. Buda visszavételekor kiszabadult, de Világos után újra bebörtönözték. Kufsteinben raboskodott. 1851-ben az Akadémia kérelmére és József nádor nevének közbenjárására, kegyelmet kapott.

éve dolgozott már a szótáron, amikor 77 évesen jobblétre szenderült. A pótkötet készítésében az anyaggyűjtésig, s az előkészületek befejezéséig jutott.

Nagy volt az öröm A magyar nyelv szótárának megjelenésekor. Gróf Cziráky János, az akadémiai Igazgatótanács tagja indítványozta, hogy a rendkívüli eseményt emlékéremmel ünnepeljék meg. Radniczky, híres bécsi vésnök „bízott meg az érem elkészítésével; négy példány aranyban készült Fogarasi János, a pannonthalmi apátság mint Czuczor örököse, az Akadémia s a Nemzeti Múzeum részére, 11 darab ezüstben a szótári bizottság tagjai számára, s 200 darab bronzban azon tudományos intézeteknek, melyekkel az Akadémia csereviszonyban áll, s részsint eladásra. Az előlapon Czuczor és Fogarasi arcképei állanak egymás mellett, a mint ők a hálás nemzet szívébe s emlékezetébe is együtt vannak bevésvé.”²² Ferenc József osztrák császár és magyar király a szótárból egy példányt magánkönyvtárába helyeztetett, s Fogarasiszt a Szent István rend keresztjével tüntette ki.

A szótárkészítők érdeme, hogy kitartóan végezték e nagy erőfeszítéssel járó munkát, s hiába támadták őket, nem adták fel. Folyamatosan tökéletesítették munkájukat, s felismerték, hogy hibáival, hiányosságaival együtt is értékes, hiánypótló mű. „Kincsekkel terhelt gályához hasonló az, melyből ha szükség esetén a fölösleges túlsúly, az értéktelen lom tengerbe hányatik is, még mindig marad annyi becses tartalom, mely a gazdának vágyait kielégítheti, s a tulajdonost büszke örömmel töltheti el” – írta Tóth Lőrincz.²³ A szótár „becses tartalmával” minden bizonnyal hozzájárult a nyelvi norma kikristályosodásához és a nyelvi hagyományörzéshez.

R. Toma Kornélia

Dr. Szabó József, a Madách-kutató püspök

Balassagyarmat szellemi életéért a legcsekélyebb felelősséget is érzők, e szellemi életet szívükön viselőik, soha meg nem bocsátható, helyre nem hozható bűnnek tartják, hogy 1973-ban dr. Szabó József nyugdíjas püspök úrnak el kellett hagynia a várost és magával vitte mintegy 7-8 ezer darabra tehető Madách gyűjteményét Győrbe. Ezzel Balassagyarmat elvesztette azt a nagy lehetőségét, hogy e legtetszebbnek tartott Madách gyűjtemény birtokában és ilyen nagyszerű tudással, kutatóval, aki ekkor még erejének, munkabírásának teljében volt, a Madách kutatás központja lehessen.

Ki volt Szabó József, akiről az utókor városunkban utcát nevezett el?

1902-ben született a dunántúli Kemenesalja egyik falujában, Alsómesteriben. Parasztcsaládból származott, ahol apja és bátyja bíró is volt. Ezt a paraszti származását mindig büszkén megvallotta. A tehetséges kis parasztyerek a soproni evangélikus líceumba került, majd onnan a teológiai fakultáson végzett 1926-ban. Felavatása után Győrött kezdte lelkészi szolgálatát mint segédlelkész, majd vallástanító. Három év múlva már püspöki segédlelkész, majd a győri gyülekezet lelkésze, később igazgató-lelkésze. Huszonegy évig szolgált Győrött, közben több hónapot töltött Angliában, kiválóan elsajátította a nyelvet, de tökéletesen beszélt németül is. Győről nősült, felesége művelt, nagyszerű asszony volt, aki mindvégig hűséges segítőtársa maradt.

Az egyházi emlékezők – elsősorban Veöreös Imre, aki győri lelkésztársa volt –, elég részletesen elemzik nekrológukban Szabó József egyházi működését. Kiemelik, hogy milyen *kiváló hitsszónok* volt, ezt a még élő balassagyarmati hívek is bizonyíthatják. Beszédeit a kristálytisza szerkezet, világosság, tömörség jellemezte, tartalmilag pedig a biblia, a teológia tökéletes ismerete mellett nagy szociális érzékenység és mély magyarságtudat.

Egyik írásban megjelentetett beszéde 1940. szeptember 15-én, Horthy Miklós Kolozsvárra történt bevonulásának napján hangzott el Győrben. Beszédében a „magyar bűnököt” vette sorra: testvérgyűlölet, személyválogatás, úrhatnamság. „*A hazának éppen ezek ellenkezőjére van*

²² Tóth Lőrincz i. m. 5. old.

²³ Uo. 35. old.